

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเกี่ยวกับละครชาตรี มีผู้สนใจศึกษาและบันทึกเกี่ยวกับละครชาตรีไว้หลายท่าน โดยผู้วิจัยได้ศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจากหนังสือ ตำรา บทความ การสัมภาษณ์จากผู้มีประสบการณ์ และการนำข้อมูลด้านเอกสาร นำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ดังนี้

จากหนังสือ *การละเล่นพื้นบ้านศูนย์สังคีตศิลป์ พ.ศ. 2522-2524* (2529, หน้า 180-181) กล่าวว่า ละครชาตรีดูเหมือนจะเป็นการแสดงที่เกิดก่อนละครชนิดอื่น และเป็นต้นเหตุทำให้เกิดการแสดงละครนอก ละครใน และละครรำ ที่ปรับปรุงขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 อันมีละครดึกดำบรรพ์ ละครพันทาง และละครเสภา ในปี พ.ศ. 2323 ได้โปรดฯ ให้ละครเจ้านครขึ้นมาแสดงในการฉลองพระแก้วมรกต ครั้งที่ 3 ในปี พ.ศ. 2375 แผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ช่วยชาวนครศรีธรรมราช ชาวพัทลุง ชาวสงขลา ที่อพยพตามกองทัพเจ้าพระยาพระคลัง ระวังเหตุการณ์ทางภาคใต้ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลสนามกระบือ ซึ่งทั้ง 3 จังหวัดนี้ มีผู้ที่มีความสามารถในการแสดงละครชาตรีอยู่เป็นอันมาก จึงรวบรวมกันตั้งเป็นคณะละคร ได้รับความนิยมาจากชาวกรุงและฝักหักสับทอดมาจนทุกวันนี้

จันทิมา แสงเจริญ (2539) ศึกษา *ละครชาตรีเมืองเพชร* โดยศึกษาในด้านประวัติ โครงสร้างส่วนประกอบของการแสดง ผลการศึกษาพบว่า ละครชาตรีเมืองเพชรเป็นละครรำชนิดหนึ่ง ซึ่งพัฒนามาจากการแสดงพื้นบ้าน ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมและเศรษฐกิจ หลักฐานสมัยรัชกาลที่ 4 ชี้ชัดว่ารูปแบบและเนื้อหาได้รับอิทธิพลจากละครผู้หญิงของหลวงและละครของผู้มีบรรดาศักดิ์จากกรุงเทพฯ และโนห์รา บุคคลสำคัญที่มีบทบาทต่อการพัฒนาละครชาตรีในสมัยแรก คือ หลวงอภัยพลรักษ์ ข้าราชการหัวเมือง และบุตร คือ หม่อมเมือง ซึ่งเป็นภรรยาของเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) เจ้าเมืองเพชรบุรีในสมัยรัชกาลที่ 5

โครงสร้างการแสดงประกอบด้วยส่วนพิธีกรรมและการแสดงละคร ซึ่งมีทั้งภาคเช้า ตั้งแต่เวลา 09.30-12.00 น. และภาคบ่ายตั้งแต่เวลา 13.00-15.30 น. ลำดับการ-แสดงมี 2 แบบ คือ แบบเต็มรูปแบบปลูกโรงแสดง กับแบบไม่ปลูกโรงแสดง ซึ่งมักเป็นที่วัด ลำดับการแสดงแบบที่ 1 ภาคเช้าประกอบด้วย พิธีทำโรง บูชาครู โหมโรง ร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ราวายมือ ประกาศโรง ราชัดชาติรี แล้วแสดงละคร จากนั้นจะลาเครื่อง-สังเวยก่อนเที่ยงตรง ในภาคบ่ายประกอบด้วย โหมโรง ประกาศโรง แสดงละครและปิดการแสดงหรือพิธีลาโรง ลำดับการแสดงแบบที่ 2 ต่างจากแบบที่ 1 คือ ยกเว้นพิธี-ทำโรง ราชัดชาติรีและพิธีลาโรง โรงราชัดชาติรีมีขนาดกว้างประมาณ 4 เมตร ยาว 5 เมตร พื้นโรงเป็นพื้นดินปูด้วยเสื่อหรือแบบยกพื้นไม้เตี้ย ๆ มีเสากลางโรง 1 ต้น กำ-หลังคา และวางซอกกลีหรือซอกอาวูร เตียงวางอยู่ด้านหนึ่ง ผู้แสดงนั่งล้อมวงเวียนพื้นที่ตรงกลางไว้แสดง วงดนตรีวางตรงข้ามเตียง ส่วนเครื่องประดับศีรษะวางบนเตียงหรือข้างเตียง

ในการแสดงละครชาติรีผู้กำกับการแสดงทำหน้าที่บอกบทร้องและเพลงหน้า-พาทย์ ผู้แสดงเป็นต้นเสียงร้อง ด้นทำรำ และคำเจรจาเอง เมื่อเล่นจบบทของตนก็ถอดเครื่องประดับศีรษะแล้วมาทำหน้าที่เป็นลูกคู่ตีกรับรับบท ตัวละครมี 3 ประเภท คือ พระนาง และเบ็ดเตล็ด แต่งกายยืนเครื่องและเบ็ดเตล็ด วงปีพาทย์ชาติรีประกอบด้วย ระนาด กลองตุ๊ก โทณ ฉิ่ง และกรับ อาจมีตะโพนและกลองทัดร่วมบรรเลงด้วย เพลงร้องที่ใช้มีทั้งเพลงโทณและเพลงไทย บทละครที่ใช้แสดงนำมาจากเรื่องในวรรณคดีบทละคร และนิทานคำกลอน ละครชาติรีในปัจจุบันมักกระทำกันในหมู่เครือญาติและผู้สนใจ ส่วนพิธีกรรมและคาถาไม่ถ่ายทอดให้บุคคลภายนอก

บุญยงค์ เกศเทศ (2525) อธิบายเกี่ยวกับละครชาติรีว่า ละครชาติรีเป็นละครที่เรา รับรูปแบบมาจากอินเดีย มีตัวแสดงเพียง 3 ตัว คือ นายโรง (ยืนเครื่อง) ตัวนางและตัว-จำอวด (แสดงเป็นตัวเบ็ดเตล็ดด้วย) คนตรีมีปีพาทย์ ปี โทณ กลอง และฆ้อง เป็นละครที่แพร่หลายทางใต้ของไทย มักแสดงเรื่องมโนห์ราเป็นพื้น เดิมใช้ผู้ชายแสดงล้วน ต่อมา มีผู้หญิงแสดงด้วย การเขียนวรรณกรรมประเภทละครชาติรีต้องพิถีพิถันเป็นพิเศษในด้านการให้ตัวละครร้อง เพราะผู้แสดงจะต้องร้องเอง

พะอบ โปษะกฤษณะ และสุวรรณณี อุดมผล (2523) เขียนหนังสือ *วรรณกรรม-ประกอบการเล่นละครชาตรี* โดยรวบรวมวรรณกรรมที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี จากจังหวัดกรุงเทพมหานคร อุทัยธานี สระบุรี ลพบุรี ราชบุรี เพชรบุรี นครปฐม อ่างทอง ราชบุรี จันทบุรี ตราด นนทบุรี และฉะเชิงเทรา มีลักษณะคล้ายกัน คือบทละครชาตรีในสมัยก่อนนิยมเล่นเรื่องจากชาดก หรือมิฉะนั้นก็เล่นเรื่องที่เป็นนิทานท้องถิ่น เรื่องอ่านเล่นประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่แต่งขึ้นในสมัยนั้นบ้าง นำจากเรื่องที่ละครนอกเล่นบางเรื่อง หรือบางครั้งก็นำมาทั้งเรื่อง แต่บางครั้งก็เลือกเฉพาะตอนที่สนุกสนานถูกใจคนดู ส่วนรูปแบบการแสดงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย มักแสดงเพื่อแก้บนหรือรับงานแสดงในงานต่าง ๆ สุดแต่เจ้าภาพจะหาไปแสดง

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2547) กล่าวถึงที่มาของละครชาตรีว่า ละครชาตรีเป็นละครรำที่เก่าแก่ที่สุดของไทย เชื่อกันว่าไทยได้รับรูปแบบมาจากละครชาตรีของอินเดีย ละครชาตรีเป็นละครเร่ของอินเดีย มีตัวแสดงน้อยมาก ซึ่งคล้ายกับละครชาตรีของไทย ซึ่งส่วนมากจะมีตัวละครเพียง 3 ตัวเท่านั้น คือ ตัวนายโรง ตัวนาง และตัวจำเริญ ผู้แสดงละครชาตรีเดิมเป็นผู้ชายล้วน ต่อมาการแสดงได้มีการพัฒนาขึ้น ตัวละครมีมากขึ้น ผู้แสดงเปลี่ยนเป็นผู้หญิงเป็นส่วนมาก การแต่งกายก็คล้ายละครนอกมากขึ้น คนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงเดิมมีเพียงปี่ชวา ทับ กลองตุ๊ก ฉิ่ง ฉิ่ง และกรับ เท่านั้น ต่อมาเปลี่ยนเป็นปี่พาทย์เครื่องห้า

เต็มศิริ บุญยสิงห์ (2516) กล่าวว่า ละครชาตรีเป็นละครแบบฉบับบริสุทธิ์ของไทยมานาน เก่าแก่กว่าละครนอกและละครใน มีผู้สันนิษฐานว่าอาจเป็นบ่อเกิดของละครไทย เดิมมีตัวละครเพียง 3 ตัว คือ นายโรง ตัวนาง และตัวจำเริญ นิยมแพร่หลายในภาคใต้ของไทย และแพร่หลายมาในภาคกลาง เนื่องด้วยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกวาดต้อนพลเมืองมาแต่ภาคใต้ เล่นในพิธีแก้บน จนเป็นเหตุให้การทำตุ๊กตาละครสำหรับถวายเจ้า เป็นละคร 3 ตัว เป็นการจำลองมาจากละครชาตรีนั่นเอง และยังคงกล่าวว่า ละครย่อมแสดงให้เห็นขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนการแต่งกาย ภาษาที่ใช้ของแต่ละสมัยแสดงให้เห็นแนวความคิดของประชาชนแต่ละชั้นฐานะ สอนศีลธรรม มีความมุ่งหมายจะให้เป็นคนดีและแนะนำให้คิด ละครพื้นเมืองที่มีเอกลักษณ์เข้ากับรสนิยมของพลเมืองจนถือว่าเป็นสมบัติวัฒนธรรมของชาติ

ศิวาพร จูติฐาน (2533) กล่าวถึงคำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทยนั้น ไม่รวมความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับผีสางเทวดา การบูชาผีบรรพบุรุษหรือลัทธิทางไสยศาสตร์ ใน ภาษาอังกฤษ นอกจากคำว่า Religion จะตรงกับภาษาไทยว่าศาสนาแล้ว ยังมีคำว่า Religious ซึ่งบอกลักษณะความเชื่อและพิธีกรรมที่แฝงความศักดิ์สิทธิ์ (sacred) ที่เข้าข่าย ความเป็นศาสนาในแง่ที่เป็นเรื่องของอำนาจเหนือธรรมชาติในทางสังคมวิทยา มานุษย- วิทยา แม้จะไม่นับความเชื่อและพิธีกรรมที่มีลักษณะเป็นไสยศาสตร์ (magic) ว่าเป็น ศาสนา แต่นับว่าอยู่ในขอบเขตของการศึกษาเรื่องศาสนาและระบบความเชื่อ

ระบบความเชื่อตามหลักการนับถืออย่างกว้าง ๆ แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. ลัทธินับถือธรรมชาติ (naturism) การนับถือในลักษณะนี้เกิดจากความหวาด- กลัว ขาดเหตุผล และความเข้าใจในปรากฏการณ์ของธรรมชาติ สังคมมนุษย์ในวัฒนธรรม คั้งเดิมจึงมีการนับถือธรรมชาติ ทั้งที่อยู่เบื้องบน เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ท้องฟ้า ลม ฝน เป็นต้น และนับถือธรรมชาติเบื้องต่ำ เช่น ต้นไม้ แม่น้ำ ดิน

2. ลัทธินับถือผีสางเทวดา (animism) การนับถือในลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กับ ความเชื่อในเรื่องวิญญาณของคนที่ตายไปแล้ว ว่าอาจวนเวียนอยู่กับครอบครัวไปสู่- สรวงสวรรค์ หรืออาจจะเร่ร่อนเที่ยวหลอกหลอนมนุษย์ การนับถือผีสางเทวดานี้แบ่งได้ เป็น 4 ลักษณะ คือ

2.1 คติบูชาผีบรรพบุรุษ (ancestor worship) เช่น ผีปู่ย่าตายาย ผีเรือน

2.2 คติบูชาผีวีรบุรุษ (hero worship) เช่น เจ้าพ่อพญาแล เจ้าพ่อนครเตา เป็นต้น

2.3 คติบูชาผีธรรมชาติ (nature worship) เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา เทวดาอารักษ์ต่าง ๆ

2.4 คติบูชาผีร้าย (demon worship) เช่น ผีห้า ผีป่า ผีกะ

3. ลัทธินับถือเทพเจ้าหรือเทวนิยม (theism) อาจมีการนับถือเทพเจ้าองค์เดียว (monotheism) หรือนับถือเทพเจ้าหลายองค์ (polytheism) ก็ได้

4. ลัทธิที่ไม่นับถือเทพเจ้าหรืออเทวนิยม (atheism) อาจมีการยึดหลักปฏิบัติตาม ความเป็นจริงและเหตุผลเป็นสำคัญ เน้นด้านการปฏิบัติมากกว่าการยึดมั่นในสิ่งเหนือ ธรรมชาติ

สุจิตต์ วงศ์เทศ (2542) กล่าวว่า ร่องเรื่องไหว้ครู ในพระตำราครอบโขน-ละคร ฉบับหลวง ครึ่งรัชกาลที่ 4 มีบทไหว้ครูร้องอ่อน ร่องสี่ ศัพท์ไทย แล้วร้องเรื่อง 12 เรื่อง

ในการเล่นโรงครูของโนห์ราชาตรี หลังจากทำบทหลายงามแล้วทำ “บทสิบสอง” ต่อไป แสดงต่อหน้าศาลโรงครู การทำบทจะครบทั้ง 12 เรื่อง ตามแบบประเพณีการเล่น โรงครู แต่โบราณ บทที่ทำมีเรื่องมโนราห์ พระรถนางเมรี ลักษณวงศ์ โคนบุตร คาราวงศ์ พระอภัยมณี สังข์ทอง จันทโครพ สีนราช สังข์ศิลป์ชัย นางยมกลุ่ม และนายไกรทองกับชาละวัน การเล่นโรงครูของโนห์ราชาตรีเป็นแบบแผนเดียวกับการร้องเรื่องไหว้ครูครั้งกรุงเก่า แต่การเล่นโรงครูของโนห์ราชาตรีปรุงวิธีทำบทสิบสอง ให้เป็นลักษณะของตัวเองในท้องถิ่นโดยบรรจุเรื่องสมัยใหม่อันเป็นที่นิยมในสมัยนั้น

สุจริต บัวพิมพ์ (2538) กล่าวถึง ตำนานละครชาตรีเทพสิงห์กับพี่เลี้ยง นางนม ลงเรือถูกพายู้ดเรือไปขึ้นที่พระนครศรีอยุธยา พระเทพสิงห์เที่ยวราชาตรีไปตามบ้านจนเป็นที่เลื่องลือแก่ชาวบ้าน ความทราบไปถึงท้าวทศวงศ์ ให้หาชาตรีไปรำนหน้าพระที่นั่งเป็นที่โปรดปราน จึงพระราชทานเครื่องดนตรีให้พระเทพสิงห์ทรงเล่นชาตรี ชาตรีจึงได้แต่งเครื่องทรงเทริดและสังวาล แล้วยกให้พระเทพสิงห์พระราชทานให้เป็นศิษย์ขุนสัทธา

สุมิตร เทพวงษ์ (2547) บันทึกไว้ใน *สารานุกรม ระบุว่า รา ฟ้อน* กล่าวถึง ประเพณีนิยมของการแสดงละครชาตรีถือว่า ผู้แสดงฝ่ายชายตัวพระหรือตัวนายโรง จะต้องรำเบิกโรงครูที่เรียกว่า “รำซัด” เสียก่อนที่จะแสดงเรื่อง

สมถวิล วิเศษสมบัติ (2525) กล่าวถึง กำเนิดละครชาตรีว่า ละครที่เล่นมาแต่ก่อนมีลักษณะเป็นละครเร่ มีตัวละครน้อย ลักษณะคล้ายคลึงกับละครเร่ของอินเดีย ซึ่งเราเรียกว่าละครยatraหรือยatra หมายถึง ละครที่เล่นได้ง่ายที่สุด มีที่ว่างก็เล่นได้โดยไม่ต้องอาศัยโรงละครอย่างนี้ มีพระเอกเป็นกษัตริย์ คำว่า กษัตริย์นี้พวกอินเดียตอนเหนือเรียกตามภาษาสันสกฤตว่า “กษัตริยะ” ภายหลังพวกอินเดียตอนใต้รับเอามา และออกเสียงเรียกว่า “ฉัตริยะ” ไทยเราได้ละครแบบนี้มาจากอินเดียตอนใต้ แต่ออกเสียง “ฉัตริยะ” ไม่นัดจึงออกเสียงตามสะดวกปากว่า “ชาตรี” นั่นคือ กำเนิดของละครที่มีพระเอกเป็นกษัตริย์ คือ ละครชาตรี ลักษณะของละครชาตรี คือ เป็นละครแบบดั้งเดิมยังไม่ประดิษฐ์ แต่เป็นละครแบบแรกของไทย มีกำเนิดมาแล้วนับพันปีปัจจุบันยังมีเล่นอยู่ในภาคกลาง

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2543) บันทึกในหนังสือ *วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2477* ว่า ละครชาตรี เริ่มมีชื่อเป็นการแสดงประเภทหนึ่งซึ่ง

เด่นชัดและแยกออกจากละครนอก ละครชาตรีนั้นมีที่แสดงหากินอยู่ในกรุงเทพมหานคร เพื่อเก็บเงิน รูปแบบการแสดงนั้น เป็นละครเร่คล้ายโนราเมืองนครศรีธรรมราช

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม 2 (2542, หน้า 862-863) กล่าวถึง การฝึกหัดละคร โนรา หรือละครชาตรีนั้น เมื่อหัดรำเพลงได้แล้ว ครูก็สอนให้ท่องบท แล้วสอนให้ร้องและรำทำบทไปจนเห็นว่าพอรำได้ ครูที่ฝึกหัดจึงพาไปให้ครูใหญ่ “ครอบ” เรียกกันว่า “เข้าครู” ของละคร โนราชาตรี การครอบละครชาตรี ครั้งแรกครูใหญ่ ผู้ครอบเอาเทริดแขวนไว้ที่กลางโรงพิธี นำเทริดลงมาคว่ำขันสาครลายสิบสองนักกษัตริ์ไว้ และเอุหนั่งสือปุ๊กกันขัน แล้วครูให้เด็กขึ้นนั่งบนกันขัน แล้วปลดเอาเทริดลงมาครอบศีรษะให้ทีละคน แล้วให้เด็กลุกขึ้นรำเพลงครู เข้ากับปีพาทย์จนจบเพลง แล้วเอาเทริดไปแขวนไว้ที่เดิมเป็นเสร็จพิธีครอบ

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม 12 (2542, หน้า 5767-5776) กล่าวถึง เรื่องที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. “ชาตรี” เป็นการแสดงชนิดหนึ่งที่มีมาแล้วในภาคใต้ เป็นการร้องการรำซึ่งน่าจะตรงกับการแสดงที่เรียกว่า “โนราของชาวภาคใต้” โดยเฉพาะการรำสิบสองท่า ละคร โนราชาตรีจึงเป็นการแสดงที่มีกำเนิดมาจากพิธีกรรม มีตำนานเล่าสืบกันมาว่า ทำรำต่าง ๆ ที่ใช้ในการแสดงนั้น มีกำเนิดอันสูงส่ง โดยมี “ศิวะ” (พระอิศวร) เป็นผู้นำมาเผยแพร่แก่ปวงมนุษย์โลก ผู้ใดได้ชมถือเป็นมงคลอย่างหนึ่ง
2. ละครเก็บเงิน เป็นมหรสพพื้นบ้านชนิดหนึ่งที่มีมานานนับร้อยปี เป็นการแสดงที่เป็นพิธีกรรม โดยเจ้าภาพจะหาละครเก็บเงินไปแสดงถวายต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามที่เจ้าภาพบนไว้เมื่อเรื่องที่ได้บนนั้นประสบผลสำเร็จ การเก็บเงินสืบเนื่องมาจากความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นความเชื่อในสิ่งลึกลับที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ โดยเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีอำนาจสามารถบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างมหัศจรรย์ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้ ความเจริญทางเทคโนโลยีจะสามารถเข้ามาพิสูจน์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมได้แล้ว แต่ยังคงมีประชาชนที่มีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติโดยการเชื่อมั่น และเคารพนับถืออย่างมากเมื่อตนเองสำเร็จตามความประสงค์ ก็จะเก็บเงินตามที่ได้ระบุต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นว่าจะให้อะไรเป็นการตอบแทน

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม 13 (2542, หน้า 6317-6323) กล่าวถึงเรื่องที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. ศาสนาและความเชื่อมีความหลากหลายและซับซ้อนอยู่ในตัวเองในกรณีสังคมและวัฒนธรรม ถึงแม้ว่าจะกล่าวถึงคนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา (โดยไม่ได้ระบุว่าเป็นสายเถรวาทมากกว่านิกาย และนับถือพระสงฆ์ทั้งในมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย) และมีคนไทยที่นับถือศาสนาอื่น ๆ ด้วยนั้น ไม่ว่าจะนับถือศาสนาที่เป็นสากลศาสนาใด คนไทยก็ยังเชื่อและนับถือผีบางเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่ไม่ได้ระบุไว้อย่างเป็นทางการในศาสนาใดเลย รวมกันอยู่โดยไม่จำแนกแยกแยะในการประพฤติปฏิบัติจริงของปทัชชีวีต ทั้งในระดับบุคคลและในชุมชน

2. ความสัมพันธ์ของศาสนากับความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็คำสอนคำประกาศของบุคคลผู้เป็นศาสดา หรือเป็นเพียงความคิด ความเชื่อที่หาต้นกำเนิดเป็นบุคคลไม่ได้ก็ตาม สิ่งที่เราเรียกว่า “ศาสนา” และ “ความเชื่อ” (เชิงศาสนา) มีตรงกันคือ มีที่มาจากความเชื่อว่ามีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ลึกลับบางอย่าง หรือหลายอย่างที่อยู่นอกเหนือมนุษย์ปุถุชนคนธรรมดา และอำนาจนี้เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ได้ทั้งในทางดีและทางร้าย ทั้งให้คุณและให้โทษได้ ผู้ที่มีความเชื่อเช่นนี้จะกระทำการต่าง ๆ ที่สืบเนื่องและสอดคล้องกับอำนาจนั้น ๆ เพื่อขอประโยชน์ และหลีกเลี่ยงโทษที่จะมีต่อชีวิตของตนจนปรากฏเป็นพิธีกรรมหรือธรรมเนียมประเพณีทาง “ศาสนาและความเชื่อ” ของผู้คนที่มีความเชื่อร่วมกัน “ความเชื่อเชิงศาสนา” จะว่าด้วยอำนาจบางอย่างนอกเหนือตัวมนุษย์ทั้งสิ้น แต่รวมแล้วทั้งศาสนา และความเชื่อ กล่าวถึงอำนาจบางอย่างนอกเหนือตัวมนุษย์เป็นพื้นฐานสำคัญด้วยกัน จึงเกิดมีคำคู่เป็น “ศาสนาและความเชื่อ” ไว้ให้ครอบคลุมลักษณะส่วนนี้ของมนุษย์ที่ยอมรับว่ามีอำนาจเช่นนี้เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของตน

3. พิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อ ในวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคกลางที่ไม่ใช่พิธีมาตรฐานซึ่งจะต้องทำเหมือนกันไม่ว่าจะอยู่แห่งใด แต่ละท้องถิ่นจะมีพิธีกรรมเฉพาะของท้องถิ่นที่ใช้ลักษณะพิเศษของตน ซึ่งท้องถิ่นอื่นไม่มี กลายเป็นประเพณีหรือเทศกาลเฉพาะของแต่ละแห่งที่สัมพันธ์กับสถานที่ หรือวัตถุศักดิ์สิทธิ์ของที่นั้น ๆ โดยเฉพาะพิธีกรรมอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ของพระพุทธศาสนาตรง ๆ แต่ผสมผสาน ทั้งพุทธ พราหมณ์ และไสยศาสตร์หรือความเชื่อพื้นบ้านดั้งเดิมเข้าด้วยกัน ก็มีความแตกต่างกันไปตามแต่ละ

ท้องถิ่น เช่น พิธีตัดกรรมของชาวไทยพวน จังหวัดนครนายก ที่เข้าทรงดูชะตาของคนป่วยว่าเกิดจากมีเวรกรรมกับคนหรือสัตว์ แล้วทำพิธีบูชาเจ้ากรรมนายเวรที่วัด และนิมนต์พระมาสวดเป็นการผสมผสานความเชื่อและศาสนาจากหลายแหล่ง พิธีกรรมที่เป็นการเช่นสรวงบูชาเจ้าพ่อ เจ้าแม่ เจ้าที่ เจ้าทาง เป็นพิธีที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องจิต-วิญญาณ และบุคคลที่ไม่อยู่ในคติของพุทธศาสนา แต่อาจผสมผสานพิธีกรรมบางส่วนจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ได้เช่นกันแล้วแต่ความนิยมของผู้ที่นับถือ

เสงี่ยม กองธรรม (2527) ได้สรุปทัศนะของนักมานุษยวิทยาหลายท่าน ซึ่งนิยามคำว่าศาสนา (religion) คือ ระบบความเชื่อถือและการปฏิบัติที่สมาชิกของสังคมยอมรับร่วมกันว่า มีความศักดิ์สิทธิ์และมีหน้าที่ในการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม ส่วนประกอบของศาสนามีหลักการ หรือทฤษฎีซึ่งเป็นที่เชื่อถือและพิธีกรรมหรือหลักการปฏิบัติอาจรวมถึงการแสดงความเคารพ การปฏิบัติตามหลักคำสอน และการยกย่องบูชาสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับความเชื่อนั้น

อมรา พงศาพิชญ์ (2533) กล่าวว่า ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งอาจหมายถึง ความเชื่อทางศาสนาหรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ความเชื่อทางศาสนาในความหมายของคำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทย เช่น พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เป็นต้น หมายถึงหลักคำสอน หรือหลักในการดำเนินชีวิตร่วมกันของมนุษย์ในแต่ละสังคม สำหรับการศึกษานี้ในแนวสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คำว่า “ศาสนา” (religion) มีความหมายกว้างมาก ซึ่งครอบคลุมความเชื่อและพิธีกรรมแบบต่าง ๆ ไม่เฉพาะเจาะจงแต่ศาสนาใหญ่ ๆ ของโลกเท่านั้น แต่จะรวมความเชื่อและพิธีกรรมใด ๆ ก็ตามที่เข้าข่ายและมีบทบาทหน้าที่เป็น “ศาสนา” ในฐานะที่ตอบสนองความต้องการทางจิตใจของคนในสังคม และในฐานะที่เป็นกลไกของสังคมในแง่ที่สัมพันธ์กับระบบอื่น

อารี ถาวรเศรษฐ์ (2546) กล่าวถึงบทบาทหน้าที่และคุณค่าของละครชาวบ้านไว้ 4 ประการ คือ ประการแรกให้ความบันเทิงแก่กลุ่มชนโดยผู้ชมไม่ต้องมีค่าใช้จ่าย เว้นการให้รางวัล ประการที่สอง แสดงให้เห็นขนบธรรมเนียมแบบแผนปฏิบัติของผู้แสดงในการนับถือครู เพราะก่อนการแสดงทุกครั้งจะต้องมีการไหว้ครู ซึ่งจะมีรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้างตามท้องถิ่น ประการที่สาม สะท้อนให้เห็นความเชื่อและ

พิธีกรรมที่ปรากฏในการแสดง และประการสุดท้ายเป็นช่องทางสำหรับการแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกของปวงชนผ่านทางการขับหรือบทพากย์

วุฒิพงษ์ ทองก้อน (2543) กล่าวถึง ละครชาตรีเป็นละครรำที่นิยมใช้แสดงแก่บนมาแต่โบราณ ด้วยความเชื่อที่ว่าผู้แสดงละครชาตรีมีคาถาอาคม และสามารถติดต่อกับเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ ใครต้องการหาละครแก่บนต้องหาละครชาตรี เพื่อให้เทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคลบนาคาให้ได้สิ่งที่ต้องการ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมละครชาตรีคณะศิษย์จันทร์ฉายวิเศษศิลป์ อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้วิจัยมีกรอบแนวคิด ดังนี้

1. ภูมิหลัง ทำการศึกษาเฉพาะกรณี ได้แก่

1.1 ศึกษาความเป็นมาของละครชาตรีคณะศิษย์จันทร์ฉายวิเศษศิลป์ อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง

1.2 ศึกษาละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง และความเป็นมาของจังหวัดอ่างทอง

2. ศึกษาความเชื่อที่สอดแทรกอยู่ในการแสดงละครชาตรี ตามขนบนิยมของชาวคณะศิษย์จันทร์ฉายวิเศษศิลป์

ละครชาตรีนับเป็นการแสดงที่มีความเชื่อสอดแทรกอยู่ในการแสดงหลายขั้นตอน ซึ่งความเชื่อนั้นได้สะท้อนออกมาในรูปแบบการแสดงซึ่งมีเอกลักษณ์ดังนี้

2.1 ความเชื่อเรื่องการปลุกโรง

2.2 ความเชื่อเรื่องการเตรียมเครื่องสังเว

2.3 ความเชื่อในการรำถวายมือ

2.4 ความเชื่อในการประกาศเรื่องที่จะแสดง

2.5 ความเชื่อในการร้องประกาศโรง

2.6 ความเชื่อในการร้องชาตรีและรำชัชชาตรี

2.7 ความเชื่อที่ตามขนบนิยมของคณะศิษย์จันทร์ฉายวิเศษศิลป์

2.8 ความเชื่อ และข้อห้ามของละครชาตรีคณะศิษย์จันทร์ฉายวิเศษศิลป์

3. ศึกษาพิธีกรรมของละครชาตรีคณะศิษย์จันทร์ฉายวิเศษศิลป์ เนื่องด้วยการแสดงละครชาตรี มีส่วนประกอบด้านพิธีกรรม ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่กระทำขึ้น เพื่อการบูชาระหว่างผู้นับถือกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แบ่งส่วนพิธีกรรมเป็น 2 หมวด ได้แก่

3.1 พิธีกรรมก่อนการแสดง อันมีส่วนประกอบคือ

- 3.1.1 พิธีกรรมการปลุกโรง
- 3.1.2 พิธีกรรมการตั้งเครื่องสังเวทบูชา
- 3.1.3 พิธีกรรมการบูชาครู
- 3.1.4 พิธีกรรมการโหมโรงบูชาครู
- 3.1.5 พิธีกรรมการเชิญครู

3.2 พิธีกรรมในการแสดง

- 3.2.1 การโหมโรง
- 3.2.2 การร้องเชิญ
- 3.2.3 การรำถวายมือ
- 3.2.4 การแสดงละครหรือจับเรื่องแสดง
- 3.2.5 พิธีกรรมการลาเครื่องสังเวท
- 3.2.6 พิธีลาโรง
- 3.2.7 การขอบุณและอวยพรเจ้าภาพ

4. ศึกษาลักษณะการแต่งกายของละครชาตรีคณะศิษย์จันทร์ฉายวิเศษศิลป์ ที่เป็นรูปแบบฉบับของคณะ ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

5. ศึกษาดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง ซึ่งใช้เครื่องดนตรีที่มีรูปเฉพาะตัว และมีความแตกต่างไปจากละครประเภทอื่น ๆ

6. ศึกษาเพลงที่ใช้ประกอบการแสดง เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงนั้น มีส่วนสำคัญต่อการแสดง เนื่องด้วยการบรรเลงเพลงต่าง ๆ นั้นเป็นองค์ประกอบบ่งบอกลักษณะของตัวละครเพื่อให้การแสดงเกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

7. ทำการสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ